כנסיית הבישוף יוהנס בחורבת ברקה, גן יבנה

עפר שיאון

האתר (30 דונם) נמצא בשוליים המערביים של גן יבנה שבדרום מישור החוף (נ״צ 17170/63195), כ־6 ק״מ דרומית־מזרחית לעיר אשדוד (איור 1). הוא שוכן על גבעה רחבת־היקף, הגבוהה ב־10 מ׳ מסביבתה, על קרקע אדומה מחבורת תמרה (יעלון תשנ״ה:23), סמוך לנחל ברקאי מיובלי נחל האלה. פזורים בו יסודות של מבנים מהכפר הערבי ועצי אקליפטוס הנטועים בתפזורת. בשלהי המאה הי״ט סקרו אותו גרן (Guérin 1869:68–70) וקונדר וקיצ׳נר (Conder and Kitchener 1882:409, 420). גרן זיהה באתר את הכפר הקטן ברקה שליד אשדוד, המוזכר באונומסטיקון של אבסביוס מסוף המאה הג׳ לסה״נ (Tsafrir, Di Segni and Green 1994:74). הוא תיאר באר קדומה ולידה עמודי שיש אפור, וקונדר וקיצ׳נר תיארו כפר ערבי פעיל שמספר תושביו 300 נפש.

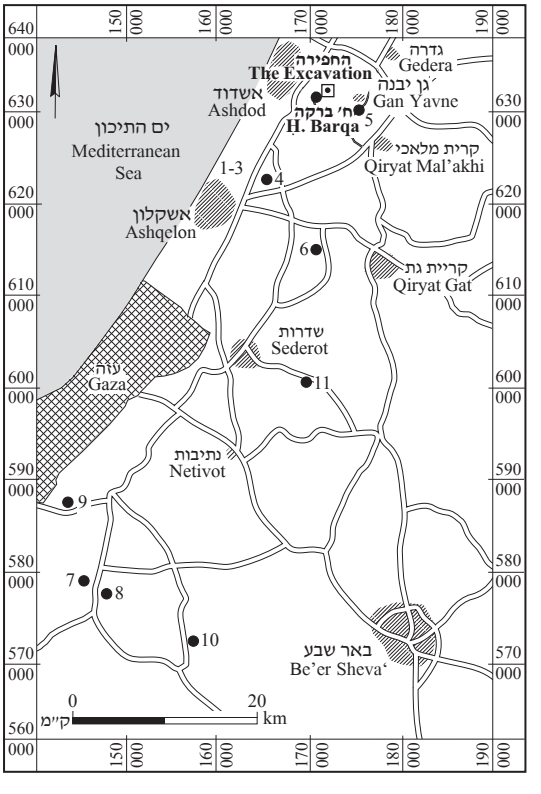

איור 1. מפת איתור, ובה הכנסיות המוכרות היום בדרום מישור החוף ובצפון־מערב הנגב (לפירוט הכנסיות, ר׳ טבלה 1).

הדרך הבין־לאומית מקהיר לדמשק (Via Maris), ששימשה מתקופת הברונזה התיכונה עד אמצע המאה הכ׳, נמצאת כ־1.5 ק״מ ממערב לאתר (איילון תשנ״ה; Dorsey 1991:59–62, 64). דרך נוספת, שהובילה בתקופה הביזנטית מתל אשדוד לגדרה, רמלה ולוד, עברה סמוך לאתר.

באתר ובסביבתו הקרובה נערכו בעבר כמה חפירות ארכיאולוגיות. רנד (תשנ״ח) חשף קטעי קירות, שברי כלי חרס ופסולת כבשנים, ככל הנראה מהתקופה הביזנטית (המאות הד׳–הז׳ לסה״נ). ון דן ברינק (תשס״א:125) חפר בור אשפה ובתוכו קנקני עזה, גת מרוצפת פסיפס, קיר גזית וברכת מים(?) מהתקופות הרומית והביזנטית, וכן שרידים של הכפר הערבי משלהי התקופה העות׳מאנית. גדות, טפר וגרוסמן־ירוסלבסקי חשפו בית יוצר לכלי חרס משלהי התקופה הביזנטית (Gadot and Tepper 2003). אבנר (2000) מצאה שרידי בנייה מהתקופות הביזנטית, הממלוכית והעות׳מאנית, ובהם היפוקאוסט, פסיפס גס בצבע לבן ושרידי מתקן, כנראה מאגר או אגן גדול.

החפירה

שתי עונות חפירה נערכו באתר, ונחפרו עשרה ריבועים (שיאון ואחרים 2010א; 2010ב).[1] בשלושה מהם נחשפו שרידים של כנסייה מהתקופה הביזנטית, שהיא עיקר הדיון במאמר, ושפכים של בית יוצר לכלי חרס — ככל הנראה זה שחשפו גדות, טפר וגרוסמן־ירוסלבסקי (Gadot and Tepper 2003).

הכנסייה (13.00–14.25 מ׳ רוחב, 23 מ׳ אורך; תכנית 1; איור 2) ממוקמת כ־400 מ׳ צפונית־מזרחית למרכז האתר, והיא בנויה בציר מזרח–מערב. הקירות החיצוניים (0.8–1.0 מ׳ רוחב)

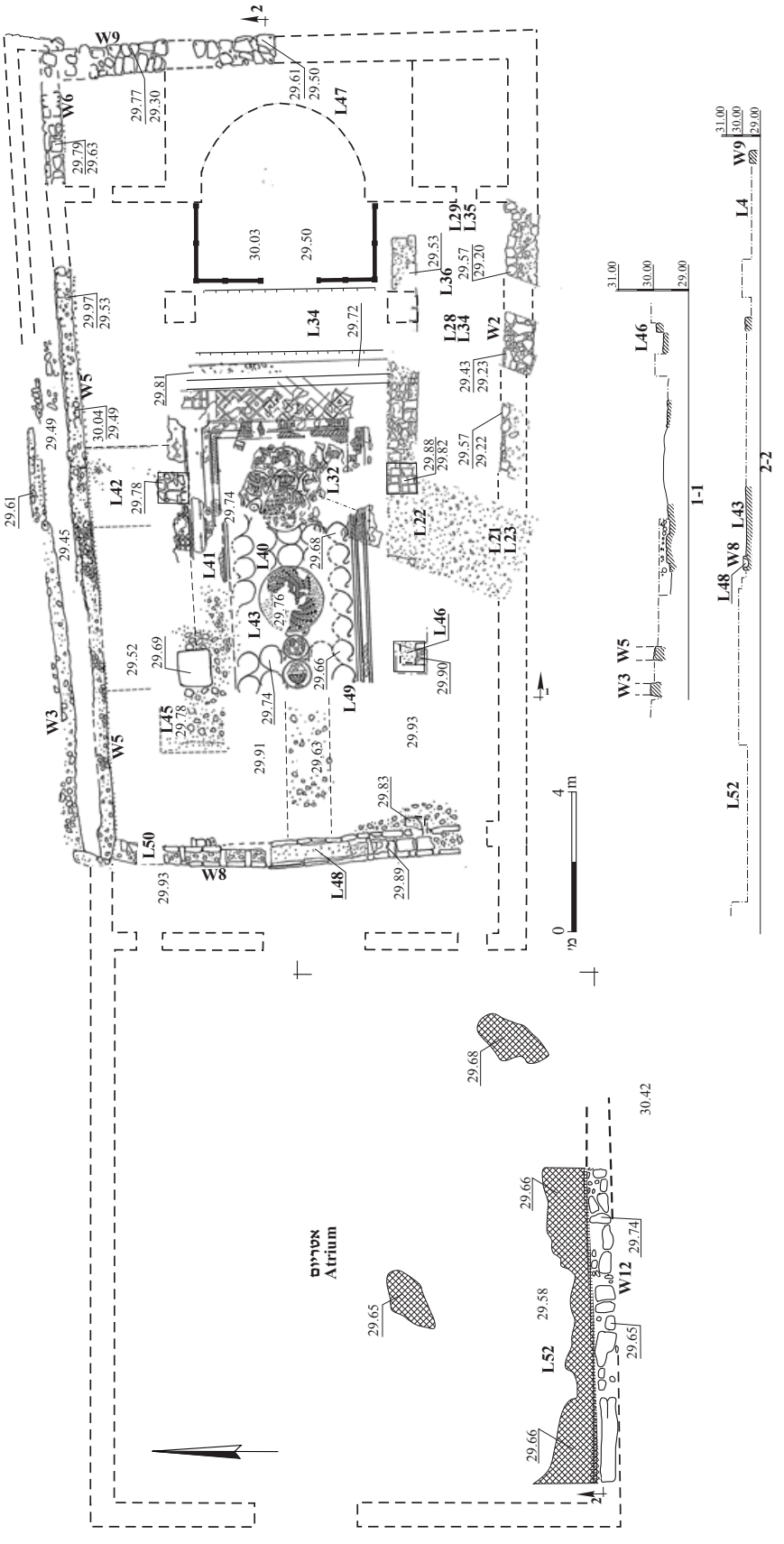

תכנית 1. הכנסייה, תכנית והתכים.

איור 2. החפירה, מבט כללי לצפון.

איור 3. אולם התווך, מבט למערב.

השתמרו לגובה מטר אחד. הם נבנו מאבני כורכר מסותתות שלוכדו במלט קשה וצופו בשכבת טיח אפורה בהירה. בצד הצפוני של הכנסייה נבנו שני קירות (W3, W5; 0.8 מ׳ עובי; תכנית 1; איור 3) שביניהם מסדרון (0.7–0.9 מ׳ רוחב) — צר מכדי להיות שימושי. קצות הקיר החיצון (W3) ניגשו לקיר הפנימי (W5), עדות לכך שקיר 3 מאוחר יותר. חלל הכנסייה נחלק בשני טורי אומנות לשלושה מרחבים: אולם תווך (5.6 × 13.5 מ׳) ושתי סיטרות צרות (2.2–2.5 מ׳ רוחב). בסיסי האומנות (1 × 1 מ׳) שרדו חלקית. האומנות נבנו מאבני כורכר מסותתות היטב, ואליהן ניגשה רצפת פסיפס. על הפסיפס נמצאו עשרות רעפי חרס מנופצים וסימני שרפה, כנראה של קורות עץ מהתקרה. בסיס אבן מונוליתי נחשף בצד צפון־מערב, ושתי אומנות אחוזות נמצאו בקיר 8. בקיר 9 המזרחי נתגלתה

מגרעת בהמשך לשורת האומנות הצפונית, אולי אומנה אחוזה שנהרסה.

אולם התווך רוצף בפסיפס צבעוני (ר׳ חבס, כרך זה [א]); בחלקו המערבי של האולם ובסיטרות השתמרה רק תשתית הטיח. השתמרותו החלקית של הפסיפס היא תוצאה של פעילות חקלאית שהתקיימה באתר, דהיינו נטיעת עצי הדר שחדרו לעומק הקרקע. השטיח שבאולם התווך עוטר בשריגי גפן, ונחשפו ממנו תשע שורות. בכל שורה חמישה מדליונים, ובהם דגמים מעולם החי והצומח. במרכז הטור האנכי תוארו שני מדליונים גדולים: באחד מהם מעגל הרמוניה, ובאחר — כתובת הקדשה ביוונית (ר׳ די סגני, להלן). שברי ריהוט ליטורגי (ר׳ חבס, כרך זה [ב]) נמצאו פזורים לצד שברים של כלי חרס (ר׳ Rapuano, this volume). כן נתגלו 42 שברים של כלי זכוכית, ובהם שברי חלונות שטוחים, 30 אבני פסיפס מעוטרות בעלי זהב ואבנים בצבעי ירוק וטורקיז. אלו מעידים על פסיפסי כתלים שלא שרדו. השימוש באבני פסיפס בצבע זהב מוכר בסוף התקופה הביזנטית ובתקופה האומיית (המאות הו׳–הז׳ לסה״נ).[2] כמו כן, נחשפו ידית של נר מהתקופה הביזנטית ומטבע ברונזה קטן, המתוארך לסוף המאה הד׳ לסה״נ, בפני השטח בסיטרה הצפונית (L44; סל 187; מס׳ 119683).[3]

במרחק של 5 מ׳ ממערב לפינה הדרומית־המערבית של הכנסייה (W8) נחשפו שרידים של קיר (W12) בציר מזרח–מערב, שתחם מדרום חצר (אטריום). אל קיר 12 ניגשה מצפון רצפת פסיפס גס בצבע לבן (L52; 14 מ׳ אורך; איור 4), שהשתמרה חלקית. הפסיפס הונח מעל תשתית של מלט לבן (0.2 מ׳ עובי). קטע נוסף מן הפסיפס נחשף בתעלות בדיקה שנחפרו כ־6 מ׳ מצפון לקיר 12. הכניסה מהאטריום אל הכנסייה הייתה דרך שלושה פתחים, שמהם נחשפו שניים. הסף של הפתח המרכזי (L48; 3.4 מ׳ רוחב) נבנה משתי שורות של אבנים (0.2 מ׳ רוחב כל אחד) וביניהן גריסי כורכר כתוש, והוא הוביל אל אולם התווך. הפתח הצפוני־המערבי (L50; 1 מ׳ רוחב) הוביל אל הסיטרה הצפונית. אזור הבימה והאפסיס בצד המזרחי לא השתמר, אך שרידי לוחות סורג ושולחנות מזבח (ר׳ חבס, כרך זה [ב]) מעידים על קיומו. כתובת ההקדשה (ר׳ די סגני, להלן) מתארכת את הכנסייה לימי הבישוף יוהנס, שנת 511/2 לסה״נ.

איור 4. האטריום, מבט לצפון־מערב.

כתובת הקדשה ביוונית[4]

לאה די סגני

כתובת בת תשע שורות, הנתונה במדליון עגול (1.31 מ׳ קוטר חיצוני, 1.22 מ׳ קוטר פנימי), נמצאה בחלק המזרחי של שטיח הפסיפס באולם התווך (איורים 5, 6). האותיות (9–11 ס״מ גובה) כתובות בכתב ביזנטי סגלגל, וצורתן אופיינית לסוף המאה הה׳ – תחילת המאה הו׳ לסה״נ. למרות מצב ההשתמרות הירוד של הכתובת, אפשר לשחזר את הטקסט כולו.

תעתיק:

[Ἐ]πὶ το[ῦ]
[θε]οφιλ[εσ]τάτ(ου)
καὶ ὁσιωτάτου
4 Ἰωάννο[υ ἐπισκ]όπου
καὶ τοῦ[το] τὸ [ἔργον]
τῆς ψηφώ[σε]ως [ἐ-]
γέν[ε]τ<ο> ἐν μη[νὶ]
8 Δί[ου] το[ῦ] εἰχ ἕ[τους]
[ἰνδ]ι[κ(τιῶνος)] πέμ<π>της.

תרגום הכתובת: ״בימי האפיסקופוס אוהב האל והקדוש ביותר יוהנס נעשתה גם עבודת הפסיפס הזאת, בחודש דיוס של שנת 615, בשנת האינדיקטיו החמישית.״

איור 5. כתובת ההקדשה ביוונית.

איור 6. כתובת ההקדשה ביוונית, מבט למזרח.

התאריך בכתובת הוא על פי המניין של אשקלון, שהחל בשנת 104 לפסה״נ. שנת 615 על פי מניין זה מתארכת את הרצפה לשנת 511/2 לסה״נ, וחודש דיוס לפי לוח השנה של אשקלון נופל בין יום 27 בנובמבר ו־26 בדצמבר 511, בשנת האינדיקטיו החמישית. השם הערבי של האתר ומיקומו מאפשרים לזהותו עם ברקה (Barca, Bareca), ״כפר ליד אזוטוס״ (אשדוד), כמתואר באונומסטיקון של אבסביוס מסוף המאה הג׳ או מתחילת המאה הד׳ לסה״נ (Eus. *On*.:54). הבישופות של אשדוד הייתה קטנה ולא הרחיקה עד פנים הארץ. סמיכות האתר לאשדוד מחזקת את שיוכו לטריטוריה של אשדוד, אף על פי שהתאריך בכתובת הוא על פי המניין של אשקלון. כתובת אחרת, שנתגלתה בכנסייה בחצור אשדוד (*SEG* 37: No. 1469), הממוקמת כ־2 ק״מ ממזרח לברקה, מלמדת כי הכפר ברקה נמצא קרוב מאוד לגבול שבין אשדוד לאשקלון. הכתובת ברצפת הפסיפס של חצור אשדוד מתוארכת לפי המניין של אשקלון לשנת 511/2 לסה״נ, ומזכירה את הבישוף אנטוניוס. בישוף זה ידוע היטב ממקורות ספרותיים, ומהם עולה כי אנטוניוס מונה לבישוף באשקלון זמן מה לאחר שנת 508 ונפטר אחרי שנת 518 לסה״נ (**קירילוס מסקיתופוליס**:173; Di Segni 2012:149, n.8). הכתובת מברקה, שתאריכה זהה, אך מציינת בישוף אחר, יוהנס, מספקת עדות חד־משמעית לכך שהכפר ברקה השתייך למחוז הבישופות של אשדוד. מכאן אפוא, שהגבול בין התחום של אשדוד לזה של אשקלון עבר בין ברקה לחצור אשדוד.

השימוש במניין של אשקלון בטריטוריה של אשדוד מלמד שלמניין של גביניוס, שהתקבל כביכול באשדוד בשנת 59 לפסה״נ (Meimaris 1992:72), לא היה קיום אמִתי. חיזוק לכך נמצא בכתובת מהמאה הו׳ שנחשפה למרגלות תל אשדוד ממזרח, שהשתייכה ללא ספק לטריטוריה של אשדוד, ומתוארכת לפי המניין של בית גוברין (Eleutheropolis). תחומה של בית גוברין אפילו לא גובל בתחום של אשדוד. הבחירה במניין של בית גוברין, במקום במניין של אשקלון הקרובה, הייתה ככל הנראה תוצאה של סכסוכים דתיים שהתעוררו באותה תקופה. אולם יש בבחירה זו כדי לאשש את ההנחה בדבר היעדר מניין מקומי של אשדוד (לדיון, ר׳ Di Segni 2008).

סיכום

הממצאים מהסקרים ומהחפירות מצביעים על כך שתחילת היישוב באתר הייתה בתקופה ההלניסטית, וכי הרצף היישובי נמשך עד ראשית התקופה האסלאמית הקדומה (Gadot and Tepper 2003:133). חורבות הכפר הערבי מקשים לאמוד את היקף השתרעות היישוב בתקופה הביזנטית, אך נראה שהכפר הקטן המתואר במקורות התרחב עם השנים, והגיע לשיא התפתחותו במאה הו׳ לסה״נ, בזמן הקמת הכנסייה (Tsafrir, Di Segni and Green 1994:74).

גידול גפנים וייצור יין היו כנראה ענף מרכזי בכלכלת היישוב, לצד תעשיית כלי חרס — בעיקר קנקני עזה. התוצרת הועברה בדרך החוף הבין־לאומית שעברה סמוך לאתר אל הערים הראשיות, אשקלון ואשדוד־ים, ומשם אל מעבר לים (Gadot and Tepper 2003:150–151). הכפר ברקה היה חלק מהעורף היישובי של אשדוד הסמוכה ואשקלון. אשדוד (אזוטוס) חרבה ככל הנראה במרד הגדול בשנת 67 לסה״נ. בשלהי המאה הג׳ לסה״נ כינה אותה אבסביוס ״עיר לא גדולה בארץ ישראל״ (Eus. *On*.:22). עם השרידים שנחשפו בתל אשדוד שכבה II, המתוארכת לתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית, נמנים מעט מבנים קטנים, אסמי תבואה ומתקנים (דותן 1992: 95–96). אשקלון, לעומתה, שגשגה במשך התקופות הרומית והביזנטית. בחיבור הקדום, ״תיאור העולם כולו״ הודגש אופייה המסחרי של אשקלון, לצד העיר עזה (*Expositio totius mundi et gentium*:100–111). ההיסטוריון אמיאנוס מארקלינוס, שחי במאה הד׳ לסה״נ, מזכיר את אשקלון כאחת מחמש הערים המעולות ביותר בפרובינקיה פלסטינה (אמאינוס מארקלינוס, **דברי הימים** יד:20). העיר נודעה במסחר שהתנהל בה והתפרסמה בטיב תוצרתה. מטבעות העיר מציינים את עצמאותה; היו בה מוסדות שלטון, כנסיות ומבני ציבור, ותושביה נהנו מרמת חיים גבוהה. תור הזהב של העיר דעך עם הכיבוש המוסלמי (הירשפלד תש״ן:138).

בהתבסס על עובי הקירות ואיכות בנייתם, קירות הכנסייה נישאו לגובה קומה אחת (איור 7). סביר להניח שהגג היה גמלוני, וקורות עץ תמכו ברעפי חרס, שעשרות מהם נמצאו על הרצפות (Rapuano, this volume: Fig. 1:9–12). התאורה

הייתה באמצעות מערכת של חלונות, שנקבעו בקירות החיצוניים ובקירות שבין אולם התווך ובין הגג של הסיטרות. שברים של החלונות נמצאו פזורים באולם. שבר של נר זכוכית מלמד שהכנסייה הוארה בנרות זכוכית, כמקובל בתקופה הביזנטית (ישראלי ומבורך 2000: 99–100).

כתובת ההקדשה שנתגלתה במרכז רצפת הפסיפס בברקה מתארכת את בניית הכנסייה לשנת 511/2 לסה"נ, בימי כהונתו של הבישוף יוהנס. סמיכות האתר לאשדוד מחזקת את שיוכו לטריטוריה שלה, אף על פי שהתאריך בכתובת ההקדשה הוא על פי המניין של אשקלון. הכתובת מלמדת שהגבול בין תחום הבישופות של אשדוד לזה של אשקלון עבר בין ברקה לחצור אשדוד (ר' די סגני, לעיל). הכנסייה בברקה נבנתה שבעה חודשים לפני הכנסייה בחצור אשדוד, הממוקמת כ־2 ק"מ ממזרח לה. שתי הכנסיות רוצפו בפסיפס המעוטר במדליונים, ובמרכזו כתובת הקדשה. שתיהן בנויות במתכונת דומה, וסביר להניח כי מידותיהן היו דומות. האורך שהציעו החופרים לכנסייה בחצור אשדוד אינו מתאים ביחס שלו לרוחב המבנה המצוין בשחזורים (Ovadiah and de Silva 1982). בהסתמך על מידות של כנסיות אחרות בארץ, ועל היחס הממוצע בין אורך המבנה לרוחבו, כנסייה שרוחבה 10.5 מ' תהיה באורך 20 מ' ויותר (ר' טבלה 1, ושם הפניות).

הכנסייה בברקה היא תרומה חשובה לחקר תפרוסת הכנסיות בחלק הדרומי של מישור החוף. תוספת זו בולטת במיוחד לנוכח היעדר כנסיות ברדיוס של 20 ק"מ (טבלה 1), למעט שתיים: האחת בחצור־אשדוד והאחרת בעוצם (טבלה 1: 5, 6; ר' גם אבי־יונה ועובדיה 1992: 797), ושלוש בתחום העירוני של אשקלון (טבלה 1: 1–3). לפיכך,

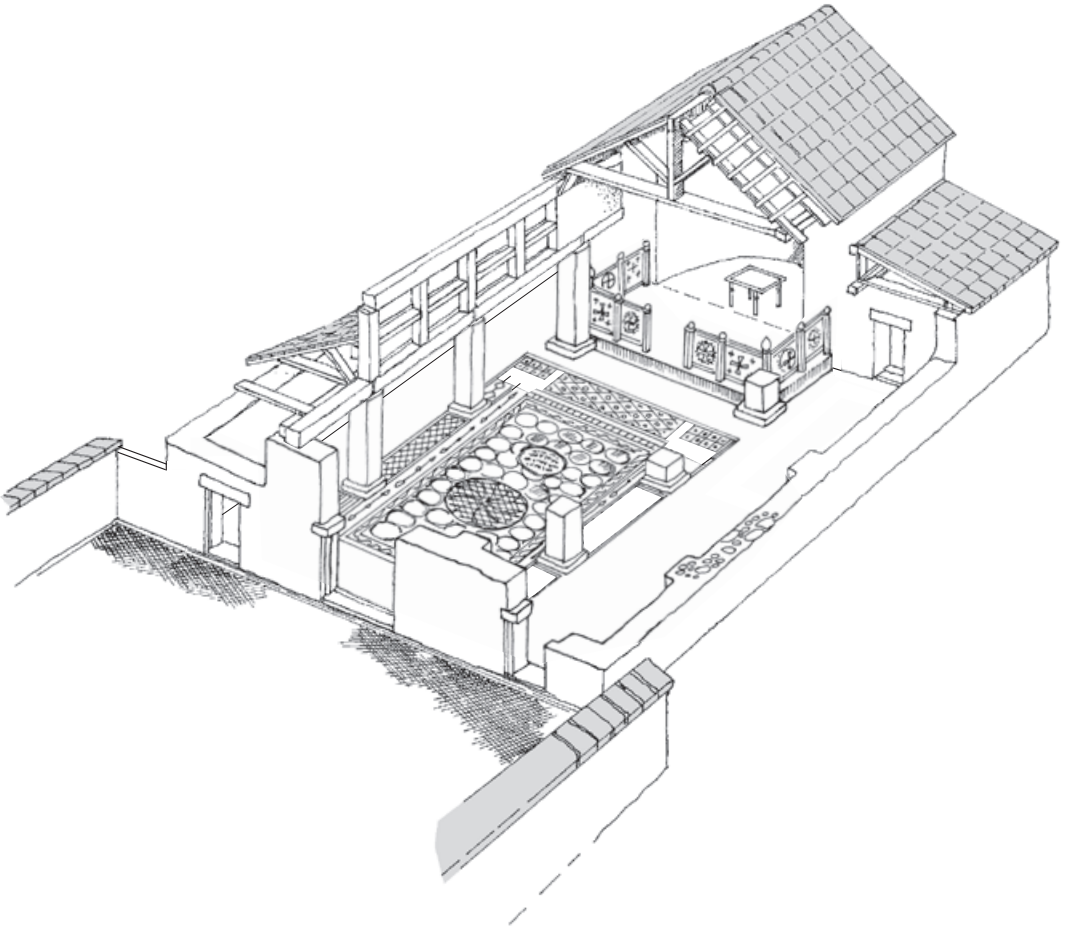

איור 7. שחזור הכנסייה.

טבלה 1. תפרוסת הכנסיות בדרום מישור החוף ובצפון־מערב הנגב

מס׳	שם האתר	מידות הכנסייה וחלקיה (מ׳)	הערות והפניות
1	אשקלון, ברנע	8 × 25 4 × 25 (סיטרה)	בסיליקה; אפסיס פנימי (Ovadiah and de Silva 1982:123, No. 2)
2	אשקלון, ברנע	6.0 × 10.4 (סיטרה)	כתובת ובה תאריך השלמת הדיאקוניקון בשנת 602 לסה״נ (צפיריס תשל״א:242–244)
3	אשקלון, חוף סמדר		בסיליקה; פסיפסים מעוטרים בדגמים גאומטריים וצלב שווה־צלעות (מירון ועובדיה תשל״ז)
4	חורבת מוקיס	8.6 רוחב 3.7 רוחב (סיטרה)	בסיליקה; פסיפסים וכתובות מהמאה הו׳ לסה״נ; אבני פסיפס מזכוכית (Gibson, Vitto and Di Signi 1998)
5	חצור-אשדוד	10.5 × 12.5 5 רוחב; 3 רוחב (נרתקס)	בסיליקה; אפסיס בולט; שני טורים של שלושה עמודים; שבע שורות של מדליונים, שלושה בכל שורה; כתובת מתוארכת לשנת 512 לסה״נ (אבי־יונה ועובדיה 1992; 801; Ovadiah and de Silva 1982:133, No. 18)
6	עוצם (חורבת בית מאמין)		בסיליקה; רצפת פסיפס מעוטרת בדגמים גאומטריים ובבעלי חיים; שלוש כתובות (אבי־יונה ועובדיה 1992:803)
7	מגן	(1) 13.7 × 36.0 6.5 × 8.5 (חצר פריסטילית) (2) 2.6–3.5 רוחב (סיטרה) 2.5 × 3.4 (נרתקס) 6 רוחב (נרתקס)	נחשפו שתי כנסיות: (1) בסיליקה מסוף המאה הד׳–המאה הה׳ לסה״נ; (2) בסיליקה מהמאה הו׳–תחילת המאה הז׳ לסה״נ (Tzaferis 1985)
8	חורבת שלאל	8 × 15 שטיח הפסיפס המרכזי	פסיפס ובו חמישה מדליונים בכל שורה, עיטור בעלי חיים; כתובת משנת 561/2 לסה״נ (אבי־יונה ועובדיה 1992:806)
9	כיסופים	13 × 16 3 × 11 (נרתקס)	כתובת המציינת את סיום העבודה בשנת 578 לסה״נ; פסיפס ובו סצנות של בעלי חיים (כהן תשל״ט:19–24)
10	חורבת באר שמע (כנסיית סטפנוס)		בסיליקה; אפסיס פנימי; עשר כתובות הקדשה (גזית ולנדר תשנ״ב)
11	חורבת ג׳ממה	8.0 × 10.5	כנסייה בתוך מנזר; הכנסייה נבנתה בתוך מבנה קיים (שלב ג׳), ותוארכה לשלהי המאה ו׳–תחילת המאה הז׳ לסה״נ (Gophna and Feig 1993:107)

סביר להניח כי היעדר כנסיות במרחב האמור נובע ממיעוט חפירות ומהרס מתמשך. חיזוק להנחה זו נמצא בעשרות אתרים ביזנטיים שנסקרו ממערב לברקה במפות הסקר של אשדוד (ברמן, ברדה ושטרק תשס״ה) וניצנים–מערב ומזרח (ברמן וברדה תשס״ה).

סקירת היישובים הביזנטיים בסביבה הרחבה מצביעה על שגשוג של יישובים ובהם עיירות, כפרים, חוות וכפרים תעשייתיים (למדן ואחרים 1977; הירשפלד תשנ״ז; Dauphin 1998:100–101, Figs. 14–15). ביסוס הנצרות בנגב הביא להקמת כנסיות (רובין 1982:242–245), שאחדות מהן נמצאו בצפון־מערב הנגב, ומדרום וממערב לעזה, ובהן: ארז (Rahmani 1975: Pl. 3), חורבת חוגה (למדן ואחרים 1977:177), כיסופים, מגן, באר שמע וג׳ממה (טבלה 1: 7, 9, 10, 11, ושם הפניות).

הכנסייה בברקה יצאה משימוש במהלך המאה הז׳ לסה״נ, והיעדר כלי חרס מהתקופה האסלאמית הקדומה מחזק הנחה זו (ר׳ Rapuano, this volume). במאה הז׳ לסה״נ נשרפה תקרת הכנסייה וקרסה על הרצפה. מאז ועד שלהי התקופה העות׳מאנית נותרה הכנסייה נטושה.

הערות

[1] בחודשים מאי–יוני 2004 וספטמבר–אוקטובר 2007 נערכו שתי עונות חפירה באתר (הרשאה מס׳ A-5253) מטעם רשות העתיקות ובמימון מנהל מקרקעי ישראל. את החפירה ניהל המחבר בסיועם של יהודה רפיואנו ומרינה צו (ניהול שטחים), אברהם האג׳יאן, טניה מלצ׳ן ורבקה מישייב (מדידות), אליזבטה בלשוב וטניה קורנפלד (סרטוט), צילה שגיב ולי־היא חבס (צילום), כרמן הרש ואירנה סלוצקי (ציור חרסים), עודד רביב (רפאות אבן), לי־היא חבס (פסיפסים וריהוט ליטורגי) ולאה די סגני (קריאת הכתובת).

[2] מסרו יעל גורין־רוזן ונטליה כצנלסון.

[3] מסר רוברט קול.

[4] לפרסום המלא של הכתובת באנגלית, ר׳ Di Segni 2012.

הפניות

אבי־יונה מ׳ ועובדיה א׳ 1992. כנסיות קדומות. **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל** 2. ירושלים. עמ׳ 796–807.

אבנר ר׳ 2000. ברקה. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 111: 79–81.

איילון א׳ תשנ״ה. הארכיאולוגיה וההיסטוריה של אגן הירקון. בתוך ד׳ פרגמנט, עורך. **הירקון (קובץ מאמרים בהוצאת רשות נחל הירקון)**. רמת גן. עמ׳ 24–32.

אמיאנוס מארקלינוס. **דברי הימים (ספרים יד–יט)** (תרגום ש׳ דבורצקי). ירושלים 1974.

ברינק א׳ ון דן תשס״א. ברקה (דרום). **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 112: 125.

ברמן א׳, ברדה ל׳ ושטרק ה׳ תשס״ה. **מפת אשדוד (84)** (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים.

ברמן א׳ וברדה ל׳. תשס״ה. **מפת ניצנים – מערב (87); ניצנים – מזרח (88)** (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים.

גזית ד׳ ולנדר י׳ תשנ״ב. כנסיית סטיפאנוס הקדוש בחורבת באר־שמע. **קדמוניות** 97: 33–40.

דותן מ׳ 1992. אשדוד. **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל** 1. ירושלים. עמ׳ 86–96.

הירשפלד י׳ תש״ן. עיר מסחר הומייה (בתקופה הרומית–ביזנטית). בתוך נ׳ ארבל. עורך. **אשקלון – 4000 ועוד 40 שנה** א. תל אביב. עמ׳ 138–165.

הירשפלד י׳ תשנ״ז. כפרים, בתי אחוזה ובתי חווה בארץ־ישראל הביזנטית. בתוך ש׳ דר וז׳ ספראי, עורכים. **הכפר הקדום בארץ ישראל**. תל אביב. עמ׳ 75–129.

חבס ל׳ כרך זה (א). רצפת הפסיפס בכנסיית הבישוף יוהנס בחורבת ברקה, גן יבנה.

חבס ל׳ כרך זה (ב). שברי ריהוט ליטורגי בכנסיית הבישוף יוהנס בחורבת ברקה, גן יבנה.

יעלון ד׳ תשנ״ה. קרקעות. **אטלס ישראל החדש**. תל אביב.

ישראלי י׳ ומבורך ד׳, עורכים. 2000. **ערש הנצרות** (קטלוג מוזיאון ישראל 437). ירושלים.

כהן ר׳ תשל״ט. כנסייה ורצפות פסיפס ביזנטיות ליד כיסופים. **קדמוניות** 45: 19–24.

למדן מ׳, ציפר ד׳, הוסטר י׳ ורונן א׳ 1977. **חקר אזור שער הנגב: סקר פרהיסטורי ארכיאולוגי בנחל שקמה; דו״ח מחקר**. שער הנגב.

מירון ד׳ ועובדיה א׳ תשל״ז. אשקלון – כנסיה ביזנטית. **חדשות ארכיאולוגיות** נט–ס: 40.

צפיריס ו׳ תשל״א. כנסיות ביזאנטיות וכתובות שנתגלו בארץ־ישראל. **ארץ־ישראל** י: 241–244.

קירילוס מסקיתופוליס: חיי נזירים במדבר יהודה (ל׳ די סגני מבוא ותרגום). ירושלים תשס״ה.

רובין ז׳ 1982. התפשטות הנצרות בארץ־ישראל מימי יוליאנוס עד תקופת יוסטיניאנוס. בתוך צ׳ ברס, ש׳ ספראי, י׳ צפריר ומ׳ שטרן, עורכים. **ארץ ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי** א: **היסטוריה מדינית, חברתית ותרבותית**. ירושלים. עמ׳ 234–251.

רנד י׳ תשנ״ח. ברקה. **חדשות ארכיאולוגיות** קח: 55.

שיאון ע׳, רפיואנו י׳, חבס ל׳ ודי סגני ל׳ 2010א. ברקה. **חדשות ארכיאולוגיות** 122 (5.9.2010) http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=1480&mag_id=117 (תאריך גישה 2.9.2015)

שיאון ע׳, רפיואנו י׳, חבס ל׳ ודי סגני ל׳ 2010ב. כנסיית הבישוף יוחנן בח׳רבת ברקה (גן יבנה). **קדמוניות** 139: 49–54.

Conder C.R. and Kitchener H.H. 1882. *The Survey of Western Palestine* 2: *Samaria*. London.

Cyril of Scythopolos, *Vita Sabae* 37 (E. Schwartz ed.). *Kyrillos von Skythopolis* (Text und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literarur 49, ii). Leipzig 1939. Pp. 83–200.

Dauphin C. 1998. *La Palestine byzantine*: *Peuplement et population* (3 vols.) (BAR Int. S. 726). Oxford.

Di Segni L. 2008. The Greek Inscription from Tel Ashdod: A Revised Reading. *ʻAtiqot* 58:31*–36*.

Di Segni L. 2012. Greek Inscription in the Church of Bishop John at Khirbet Barqa–Gan Yavneh. In L.D. Chrupcala ed. *Christ is Here! Studies in Biblical and Christian Archaeology in Memory of Michele Piccirillo, OFM* (SBF Collectio Maior 52). Milan. Pp. 147–150.

Dorsey D.A. 1991. *The Roads and Highways of Ancient Israel*. Baltimore–London.

Eus. *On*. Eusebius. *Das Onomastikon der biblischen Ortsnamen* (E. Klostermann ed.; GCS 11 i). Leipzig 1904.

Expositio totius mundi et gentium (A. Riese ed.; Geographi latini minores). Hildesheim 1964.

Gadot Y. and Tepper Y. 2003. A Late Byzantine Pottery Workshop at Khirbet Baraka. *Tel Aviv* 30:130–162.

Gadot Y. and Tepper Y. 2003. A Late Byzantine Pottery Workshop at Khirbet Baraka. *Tel Aviv* 30:130–162.

Gibson S., Vitto F. and Di Segni L. 1998. An Unknown Church with Inscriptions from the Byzantine Period at Khirbet Makkûs near Julis. *LA* 48:315–334.

Gophna R. and Feig N. 1993. A Byzantine Monastery at Kh. Jemameh. *'Atiqot* 22:97–108.

Guérin V. 1869. *Description géographique, historique et archéologique de la Palestine* I: *Judée* II. Paris.

Meimaris Y.E. 1992. *Chronological Systems in Roman–Byzantine Palestine and Arabia: The Evidence of the Dated Greek Inscriptions* (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 17). Athens.

Ovadiah A. and Silva C.G. de 1982. Supplementum to the Corpus of the Byzantine Churches in the Holy-Land 2, Updated Material on Churches Discussed in the Corpus. *Levant* 14:122–170.

Rahmani L.Y. 1975. The Erez Mosaic Pavement. *IEJ* 25:21–24.

Rapuano Y. This volume. The Pottery from the Church of Bishop Johannes at Ḥorbat Barqa, Gan Yavne.

Tsafrir Y., Di Segni L. and Green J. 1994. *Tabula Imperii Romani; Judea Palaestina: Eretz Israel in the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods; Maps and Gazetteer.* Jerusalem.

Tzaferis V. 1985. An Early Christian Church Complex at Magen. *BASOR* 257:1–15.

THE CHURCH OF BISHOP JOHANNES AT ḤORBAT BARQA, GAN YAVNE

OFER SION

(PP. 79*–88*)

The site is located on the western outskirts of Gan Yavne in the southern coastal plain (map ref. 12170/13195), approximately 6 km southeast of the city of Ashdod (Fig. 1). It covers an area of 30 dunams, dotted with the foundations of buildings belonging to an Arab village. It was surveyed in the late nineteenth century by Guérin and by Conder and Kitchener, who identified the site with the small village of Barqa, which is mentioned in Eusebius's *Onomasticon*,

A Byzantine church (13.00–14.25 m wide, 23 m long) was uncovered at the site, as well as debris from a nearby pottery workshop. The church, located c. 400 m northeast of the center of the site (Plan 1; Figs. 2, 3), was built on an east–west orientation. The interior of the church was divided by two rows of pillars into three areas—a nave (5.6 × 13.5 m) and two narrow aisles (2.2–2.5 m wide). The nave was paved with a colored mosaic, of which nine rows were uncovered (see Habas, this volume). Each row consists of five medallions populated by faunal and floral motifs. The central vertical row contains a Greek dedicatory inscription (Fig. 5; studied by Leah Di Segni), which dates the erection of the church to the time of Bishop Johannes in 511/12 CE. The inscription provides conclusive proof that the village of Barqa belonged to the diocese of Ashdod. Fragments of liturgical furniture (see Habas, this volume) were found scattered in the nave, together with pottery fragments and roof tiles (see Rapuano, this volume). A small bronze coin dated to the end of the fourth century CE was discovered in the northern aisle. The excavation also yielded glass finds, including flat fragments of window panes and tesserae decorated with a gold leaf, as well as green and turquoise tesserae attesting to the presence of wall mosaics that have not survived.

Five meters west of the western corner of the church, traces were exposed of a wall (W12) that had enclosed the southern side of an atrium. A partially-preserved plain white mosaic floor (L52; Fig. 4; 14 m long) abutted the northern side of the wall. The church was entered from the atrium via three openings, two of which were exposed. The altar and the apse at the eastern end were not preserved, but fragments of the chancel screen and altar tables attest to their existence.

The excavation of the church at Ḥorbat Barqa (Fig. 6) is an important contribution to our understanding of the distribution of churches in the southern coastal plain. This is particularly important in view of the lack of churches within a 20 km radius, apart from two—one at Ḥaẓor-Ashdod and the other at 'Oẓem—and three more within Ashqelon's municipal boundaries (Table 1).

The church fell into disuse during the seventh century CE. Later in the seventh century CE its roof caught fire and collapsed onto the floor, after which the church was abandoned until the end of the Ottoman period.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Plan 1. The church, plan and sections.
Fig. 2. General view of the excavation, looking north.
Fig. 3. The nave, looking west.
Fig. 4. The atrium, looking northwest.
Fig. 5. The Greek dedicatory inscription.
Fig. 6. The church, reconstruction.
Table 1. Distribution of churches in the southern coast and in the northwestern Negev.